

Transgenders at the intersection of science and religion: A discourse analysis based on Stenmark's model

Masoud Sabouri Shargh*

Mohammad Javad Esmaili**

Abstract

This study analyzes the subject positioning of transgender individuals within scientific (psychiatric and sociological) and religious (Christianity and Shia jurisprudence) discourses, examining the interactions between these two institutions. The research aims to understand the internal transformations within each discourse and their dynamic relationships using Stenmark's multidimensional model, which emphasizes goals, methods, and outcomes. According to Stenmark's model, the relationship between science and religion is dynamic and multifaceted, ranging from conflict and separation to cooperation and evolution. Both institutions prioritize alleviating human suffering and defining modern identity, yet employ different methodologies and yield divergent outcomes. While scientific discourse tends toward greater acceptance of transgender individuals, religious approaches vary significantly from rejection to acceptance.

Keywords: Christianity, Relations Between Science and Religion, Shia jurisprudence, Subject Position, Transgender.

* M.A in Science and Religion, Shahid Beheshti University / the Institute for Science and Technology Studies (ISTS), m.sabourishargh@mail.sbu.ac.ir

** Assistant Professor of Political Sociology, Shahid Beheshti University / the Institute for Science and Technology Studies (ISTS) (Corresponding author), mj_esmaeili@sbu.ac.ir

Date received: 29/04/2025, Date of acceptance: 12/07/2025

Introduction

This study examines the interaction between modern science and religious discourses concerning the subjectivity of transgender individuals, addressing a research gap in Transgender Studies. Drawing on Michael Stenmark's multidimensional model, it critiques essentialist views that assume a fixed science-religion relationship. Stenmark emphasizes the dynamic, context-dependent nature of their interactions, analyzing shared goals, methods, and outcomes. The research explores how scientific (sociology, psychiatry) and religious (Catholicism, Orthodoxy, Protestantism, Shia Islam) discourses construct transgender subjectivity, highlighting similarities, differences, and relations (conflict, distinction, dialogue, or integration). The central question is how these discourses position transgender subjects and what patterns characterize their interrelations.

Materials & Methods

This study employs a qualitative, library-based method for discourse analysis. Data were gathered from a wide range of sources, including academic articles in psychology and sociology from databases such as SID, Google Scholar, and PubMed, as well as primary Shia jurisprudential texts (in Persian, Arabic, and English) reflecting the views of Grand Ayatollahs Khamenei and Sistani. Religious texts from online libraries of Christian denominations were also consulted. Keywords for the search included "transgender," "gender identity," "subjectivity," "Christianity," and "Shia jurisprudence." A descriptive-analytical approach was applied, whereby the collected sources were thematically categorized and critically examined to identify patterns of subject positioning and inter-discursive relations based on Stenmark's model.

Results & Discussion

The analysis reveals a significant evolution in the subject positioning of transgender individuals across discourses. In psychiatry, the Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (DSM) demonstrates a paradigm shift: from classifying transgender people as "deviants" (DSM-I/II) to "psychiatric patients" (DSM-III) and finally to individuals with a "diverse human experience requiring support" (DSM-V), explicitly attributing distress to societal factors. Similarly, sociology transitioned from a *Gender Deviance Paradigm* (positioning subjects as "deviants") to a *Gender*

Difference Paradigm (positioning them as "diverse subjects"), employing conflict theory and symbolic interactionism.

Religious discourses exhibit stark contrasts. Catholic and Orthodox traditions position transgender individuals as "spiritually misled," rejecting medical transition based on biblical gender essentialism (Genesis 1:27). Liberal Protestant denominations, through hermeneutical reinterpretation, affirm them as "full church members." Within Shia Islam, jurisprudential evolution began with Ayatollah Khomeini's fatwa permitting surgery for *khunsa* (intersex). Contemporary authorities diverge: Ayatollah Sistani rejects transgender subjectivity entirely, anchoring legitimacy to biological sex alone ("delusional"), whereas Ayatollah Khamenei permits transition when medically validated, positioning subjects as "patients with human rights." All major religious traditions enforce gender binarism, systematically excluding non-binary identities.

Applying Stenmark's multidimensional model reveals complex science-religion dynamics. While both domains share a nominal commitment to human well-being, their methods and outcomes diverge. Scientific psychiatry's empirical methodology enabled depathologization, correlating with increased societal empathy. Religious frameworks show bifurcated engagements: Shia *dynamic jurisprudence* selectively incorporates medical expertise, while Catholic doctrine weaponizes scientific studies (e.g., post-transition suicide risks) to reject transition. Key interaction principles emerge:

1. *Bidirectionality*: Scientific evidence prompts religious reinterpretation (e.g., DSM-V influencing liberal theology), while religious ethics challenge medical norms.
2. *Context-Dependency*: Local socioreligious landscapes shape engagement (e.g., Iran's fatwa system versus U.S. secularism).
3. *Adaptability*: Discursive evolution occurs in both science (DSM revisions) and religion (progressive hermeneutics).

Stenmark's model elucidates four interaction patterns regarding transgender subject positioning:

1. Conflict between conservative religious binary norms and DSM-V's depathologization.
2. Independence in Catholic/Orthodox rejection of medical evidence.

3. Interaction in Shia Islam's conditional acceptance of gender-affirming care.
4. Transformation as both discourses adapt to social changes.

Conclusion

This study demonstrates that the subject positioning of transgender individuals is a product of dynamic and multifaceted interactions between scientific and religious discourses, best understood through Stenmark's multidimensional model. The research highlights that science-religion relations are neither uniformly conflictual nor integrative but exist on a spectrum mediated by institutional power, epistemic values, and cultural contingency. Empirically, societies influenced by scientific or progressive religious paradigms show greater transgender acceptance, whereas conservative religious contexts perpetuate marginalization—even where fatwas permit transition. The study underscores the need for cross-disciplinary dialogue, context-sensitive policymaking addressing healthcare access and documentation, and decoupling gender diversity from essentialist ontologies in religious hermeneutics. Future research should explore other religious traditions like Sunni Islam and Judaism, employing intersectional methodologies to assess local cultural mediators. Ultimately, human-centric solutions require transcending binary paradigms while respecting epistemic pluralism.

Bibliography

- Almazan, Anthony N., and Alex S. Keuroghlian. 2021. "Association Between Gender-Affirming Surgeries and Mental Health Outcomes." *JAMA Surgery* 156 (7): 611–618.
- Apostolacus, Katherine. 2018. "The Bible and the Transgender Christian: Mapping Transgender Hermeneutics in the 21st Century." *Journal of the Bible and Its Reception* 5 (1): 1–29.
- Burr, Vivien. 2015. *Social Constructivism*. Translated by Ashkan Salehi. Tehran: Ney Publishing. [in Persian]
- Benson, Kristen, Eli Westerfield, and Brad van Eeden-Moorefield. 2018. "Transgender People's Reflections on Identity, Faith, and Christian Faith Communities in the US." *Sexual and Relationship Therapy* 33 (4): 395–420.
- Best, Megan, and Patricia Weerakoon. 2021. "The Experience of Gender Incongruity in the Christian Church: A Qualitative Study." *Journal of Religion and Health* 60 (6): 4029–4044.
- Billings, Dwight B., and Thomas Urban. 1982. "The Socio-Medical Construction of Transsexualism: An Interpretation and Critique." *Social Problems* 29 (3): 266–282.
- Borhanī, Mohsen, and Mohsen Bakhshī. 2021. "Jurisprudential and Legal Status of Transsexualism." *Modern Jurisprudence and Law Quarterly* 5 (17): 89–112. [in Persian]

139 Abstract

- Cragun, Ryan, and J. Edward Sumerau. 2017. "No One Expects a Transgender Jew: Religious, Sexual and Gendered Intersections." *Secularism and Nonreligion* 6: 1–12.
- Crasnow, S. J. 2021. "'Becoming' Bodies: Affect Theory, Transgender Jews, and the Rejection of the Coherent Subject." *CrossCurrents* 71 (1): 49–62.
- Currah, Paisley, and Lisa Jean Moore. 2009. "'We Won't Know Who You Are': Contesting Sex Designations in New York City Birth Certificates." *Hypatia* 24 (3): 113–135.
- Darmansjah, Debby, Gurvinder Kalra, and Antonio Ventriglio. 2019. "Religion, Psychiatry, and Alternate Sexuality." *East Asian Archives of Psychiatry* 29 (1): 26–29.
- Dhejne, Cecilia, Paul Lichtenstein, Marcus Boman, Anna L. V. Johansson, Niklas Långström, and Mikael Landén. 2011. "Long-Term Follow-Up of Transsexual Persons Undergoing Sex Reassignment Surgery: Cohort Study in Sweden." *PLOS ONE* 6 (2): e16885.
- Doyle, David Matthew. 2022. "Transgender Identity: Development, Management and Affirmation." *Current Opinion in Psychology* 48: 101467.
- Drescher, Jack, Peggy Cohen-Kettenis, and Sam Winter. 2012. "Minding the Body: Situating Gender Identity Diagnoses in the ICD-11." *International Review of Psychiatry* 24 (6): 568–577.
- Ejtehad Network. "Jurisprudential Analysis of Gender Transition + Religious Authorities' Views." July 19, 2022. Accessed June 15, 2024. <https://ijtihadnet.ir/-تغییر-درباره-تقلید-مراجع-فتاوی> جنسیت. [in Persian]
- Furton, Edward J. 2017. "A Critique of 'Gender Dysphoria' in DSM-5." *Ethics & Medics* 42 (7): 1–4.
- Garfinkel, Harold. 1967. *Studies in Ethnomethodology*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- General Conference of Seventh-day Adventists. 2017. "Statement on Transgenderism." April 12, 2017. Accessed June 15, 2024. <https://gc.adventist.org/official-statements/statement-on-transgenderism/>.
- Giddens, Anthony. 1995. *Sociology*. Translated by Manouchehr Sabouri. Tehran: Ney Publishing. [in Persian]
- Goldenberg, Tamar, Sari L. Reisner, Gary W. Harper, Kristie Gamarel, and Rob Stephenson. 2020. "State-Level Transgender-Specific Policies and Use of Medical Gender Affirmation Services." *The Milbank Quarterly* 98 (3): 802–846.
- Hammadi, Ilhām Makkī. 2023. "Sexual and Gender-Based Violence Against Women and Girls in Iraq: Structural Roots and Causes." *Journal of Arts, Thi Qar* 15 (2): 33–52. [in Arabic]
- Jørgensen, Marianne W., and Louise J. Phillips. 2010. *Discourse Analysis: Theory and Method*. Translated by Hadi Jalili. Tehran: Ney Publishing. [in Persian]
- Karami, Ali, and Vahideh Babaloo. 2015. "Examining Sex Change in Iran." Paper presented at the International Conference on Research in Science and Technology, 2015. [in Persian]
- Kariminia, Mohammad Mehdi. n.d. "Sunni Jurists Declare Gender Transition Religiously Impermissible (Haram) for Transgender Individuals." *Contemporary Jurisprudence Portal*. Accessed June 15, 2024. <https://riicj.com/news/3484/>. [in Persian]

- Khamenei, Ali. n.d. "Fatwa No. 1279: Permissibility of Gender Reassignment Surgery." Accessed June 15, 2024. <https://www.leader.ir/fa/book/2/1?sn=4554>. [in Persian]
- Lev, Arlene Istar. 2013. *Transgender Emergence: Therapeutic Guidelines for Working with Gender-Variant People and Their Families*. New York: Routledge.
- Levy, Denise L., and Autumn Edmiston. 2014. "Sexual Identity, Gender Identity, and a Christian Upbringing." *Affilia* 29 (1): 66–77.
- Levy, Denise L., and Jessica R. Lo. 2013. "Transgender, Transsexual, and Gender Queer Individuals with a Christian Upbringing." *Journal of Religion & Spirituality in Social Work* 32 (1): 60–83.
- Mattingly, Terry. "New podcast: Yes, election of first trans/queer/gender fluid ELCA bishop was a big story". (May 14, 2021). <https://www.getreligion.org/getreligion/2021/5/14/yes-election-of-first-trans/queer/gender-fluid-elca-bishop-was-a-big-story>.
- Masumori, Naoya. 2012. "Status of Sex Reassignment Surgery for Gender Identity Disorder in Japan." *International Journal of Urology* 19 (5): 402–414.
- Narang, Puneet, Simrat Kaur Sarai, Stephanie Aldrin, and Steven Lippmann. 2018. "Suicide Among Transgender and Gender-Nonconforming People." *The Primary Care Companion for CNS Disorders* 20 (3): 17m02273.
- Nash, Ted. n.d. "The Church's Position on Transgenderism." *Catholic Answers*. Accessed June 15, 2024. <https://www.catholic.com/qa/the-churchs-position-on-transgenderism-0>.
- Olson, Johanna, Catherine Forbes, and Marvin Belzer. 2011. "Management of the Transgender Adolescent." *Archives of Pediatrics & Adolescent Medicine* 165 (2): 171–176.
- Pallotta-Chiarolli, Maria. 2018. "'Safe Spaces, Inclusive Services': Support Service Access by LGBTIQ+ Muslims." *Journal of Intercultural Studies* 39 (6): 694–708.
- Robles, Rebeca, Ana Fresán, Hamid Vega-Ramírez, Jeremy Cruz-Islas, Victor Rodríguez-Pérez, Tecelli Domínguez-Martínez, and Geoffrey M. Reed. 2016. "Removing Transgender Identity from Mental Disorders: A Mexican Field Study for ICD-11." *The Lancet Psychiatry* 3 (9): 850–859.
- Saeidzadeh, Zara. 2016. "Transsexuality in Contemporary Iran: Legal and Social Misrecognition." *Feminist Legal Studies* 24 (3): 249–272.
- Schilt, Kristen, and Danya Lagos. 2017. "The Development of Transgender Studies in Sociology." *Annual Review of Sociology* 43: 425–443.
- Shafner, Rabbi Hyim. 2019. "Orthodox Judaism and Its Transgender Members." In *Homosexuality, Transsexuality, Psychoanalysis and Traditional Judaism*, edited by Alan Slomowitz and Alison Feit, 300–309. New York: Routledge.
- Soltani, Aynollah. 2011. "Jurisprudential Rulings on Intersex and Gender-Reassigned Individuals from Shia and Sunni Perspectives." *Islamic Jurisprudence and Fundamentals of Law* 7 (2): 77–100. [in Persian]
- Stacey, Judith, and Barrie Thorne. 1985. "The Missing Feminist Revolution in Sociology." *Social Problems* 32 (4): 301–316.

141 Abstract

- Stenmark, Mikael. 2004. *How to Relate Science and Religion: A Multidimensional Model*. Grand Rapids, MI: Eerdmans.
- T'Sjoen, Guy, Eva Van Caenegem, and Katrien Wierckx. 2013. "Transgenderism and Reproduction." *Current Opinion in Endocrinology, Diabetes and Obesity* 20 (6): 575–579.
- Turner, Charles. 2024. "Social Theory and Transgender: Beyond Polarization." *Society* 61 (3): 309–321.
- Vidal-Ortiz, Salvador. 2008. "Transgender and Transsexual Studies: Sociology's Influence and Future Steps." *Sociology Compass* 2 (2): 433–450.
- West, Candace, and Don H. Zimmerman. 1987. "Doing Gender." *Gender & Society* 1 (2): 125–151.
- Widyantoro, Hary. 2019. "Global Islamic Liberation Theology in the Local Context of Transgendered Indonesian Muslims." *Al-Tahrir: Jurnal Pemikiran Islam* 19 (1).
- Williams, Amanda. 2024. "The Most Liberal Christian Denominations." *Christian Website*. March 11, 2024. Accessed June 15, 2024. <https://www.christianwebsite.com/most-liberal-christian-denominations/>.
- Zamiran, Mohammad. 2006. *Philosophical Thoughts at the End of the Second Millennium*. Tehran: Hermes Publishing. [in Persian]
- Zargar, Zahra. 2022. "The Third Generation of Science-Religion Theories: New Horizons for an Interactive Approach." *Philosophy of Religion Research* 20 (2): 153–76. [in Persian]

تراجنسیتی‌ها در تقاطع علم و دین: تحلیلی گفتمانی با تکیه بر مدل استنمارک

مسعود صبوری شرق*

محمدجواد اسماعیلی**

چکیده

این مطالعه به تحلیل جایگاه‌سوژگی تراجنسیتی‌ها در گفتمان‌های علمی (روان‌پزشکی و جامعه‌شناسی) و دینی (مسیحیت و فقه شیعی) پرداخته و تعاملات این دو نهاد را بررسی کرده است. هدف مقاله، درک تغییرات درونی هر گفتمان و روابط پویای آن‌ها با استفاده از مدل چندبعدی استنمارک است که بر اهداف، روش‌ها و نتایج تأکید می‌کند. بر اساس مدل استنمارک، روابط علم و دین پویا و متنوع است و از تقابل و جدایی تا همکاری و تحول در نوسان است. هر دو نهاد به کاهش آلام و تعریف هویت انسان مدرن اهمیت می‌دهند، اما با روش‌ها و نتایج متفاوت. علم به پذیرش این افراد تمایل دارد، اما دین رویکردهایی از طرد تا پذیرش نشان می‌دهد.

کلیدواژه‌ها: تراجنسیت، جایگاه‌سوژگی، فقه شیعی، مسیحیت، مناسبات علم و دین.

۱. مقدمه

در سالیان اخیر مقاله‌های دینی و علمی بسیاری تلاش داشته‌اند به بررسی چالش‌های فقهی و حقوقی، پزشکی و روان‌پزشکی، اجتماعی و اقتصادی مرتبط با افراد تراجنسیتی بپردازند.

* کارشناسی ارشد علم و دین، دانشگاه شهید بهشتی، پژوهشکده مطالعات بنیادین علم و فناوری،
m.sabourishargh@mail.sbu.ac.ir

** استادیار جامعه‌شناسی سیاسی، دانشگاه شهید بهشتی، پژوهشکده مطالعات بنیادین علم و فناوری (نویسنده
مسئول)، mj_esmaeili@sbu.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۲/۰۹، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۷/۲۰

مقاله‌هایی انتشار یافته‌اند که مبتنی بر خود روایت‌گری و مصاحبه، تمرکزشان بر روی پدیدارشناسی و قوم‌نگاری تجربه زیسته تراجنسیتی‌ها بوده است. اما مقاله حاضر قصد دارد با هدف بررسی جایگاه‌سوژگی تراجنسیتی‌ها در گفتمان دین و علم مدرن، به‌عنوان یک خلأ پژوهشی در حوزه مطالعات تراجنسیتی (Transgender Studies)، به تحلیل تعاملات و روابط میان این دو گفتمان بپردازد. مفهوم «تراجنسیت» به‌طور کلی به افرادی اطلاق می‌شود که هویت جنسیتی یا ظاهرشان با انتظارات اجتماعی متناسب با جنسیت بیولوژیکی تعیین‌شده در بدو تولد همخوانی ندارد (کوره و موور، ۲۰۰۸). بر این اساس، تراجنسیتی‌ها از نظر زیست‌شناختی دارای اندام‌های جنسی زن یا مرد هستند، اما هویت جنسیتی خود را با جنسیت بیولوژیکی‌شان هم‌راستا نمی‌دانند. این ناهمخوانی میان جنسیت بیولوژیکی و هویت جنسیتی، احساسی عمیق در آنان پدید می‌آورد، هرچند لزوماً به معنای تمایل به عمل تغییر جنسیت نیست^۱. گفتمان‌های علمی و دینی با تعریف جایگاه‌های سوژگی متفاوت برای تراجنسیتی‌ها، فرصت‌ها و محدودیت‌هایی را در زندگی آنان ایجاد می‌کنند. به‌گفته فوکو در «تاریخ جنسیت»، جنسیت از طریق پیوند با قدرت و دانش، افراد را به سوژه‌های جنسی تبدیل کرده و زمینه کنترل و اعمال قدرت بر آن‌ها را فراهم می‌آورد (ضمیران، ۱۳۸۵: ۱۴۹). دشواری‌های جسمی، روانی و هویتی تراجنسیتی‌ها عمدتاً ریشه در تعاریف نهادهای اجتماعی، به‌ویژه علم و دین، از سوژگی آنان دارد (دارمانسجاء، کالرا و همکاران، ۲۰۱۹).

این مقاله قصد دارد با بررسی چگونگی شناسایی و تعیین جایگاه‌سوژگی این افراد در گفتمان علوم مدرن (با تمرکز بر جامعه‌شناسی و روانپزشکی) و گفتمان دینی (با تأکید بر مسیحیت و اسلام شیعی)، به این پرسش پاسخ دهد که این دو گفتمان در تعیین جایگاه‌سوژگی تراجنسیتی‌ها چه شباهت‌ها و تفاوت‌هایی دارند و چه نوع مناسباتی (مانند تعارض، تمایز، گفتگو یا یکپارچگی) میان علم و دین در این زمینه مشاهده می‌شود. این مطالعه با تکیه بر دیدگاه‌های مایکل استنمارک (Michael Stenmark)، فیلسوف سوئدی و نظریه‌پرداز نسل سوم علم و دین، دیدگاه‌های ذات‌گرایانه‌ای را نقد می‌کند که رابطه‌ای ثابت میان علم و دین فرض می‌کنند. استنمارک معتقد است این نگرش‌ها نمی‌توانند پیچیدگی‌های تعامل این دو حوزه را توضیح دهند. او با تأکید بر تنوع و زمینه‌مندی این روابط، تحلیلی پویا ارائه می‌دهد که تعامل علم و دین را از طریق هدف، روش و نتایج

تراجنسیتی‌ها در تقاطع علم و دین: ... (مسعود صبوری شرق و محمدجواد اسماعیلی) ۱۴۵

مشترک بررسی می‌کند. به نظر وی، علم و دین نه کاملاً در تقابل‌اند و نه مستقل، بلکه در بسترهای اجتماعی و فرهنگی متنوع با یکدیگر ارتباط دارند (زرگر، ۱۴۰۱).

الهیات‌رهای بخشی بر عدالت اجتماعی و رهایی گروه‌های به‌حاشیه‌رانده‌شده تمرکز دارد و با بازتفسیر متون دینی، تراجنسیتی‌ها را شایسته کرامت و پذیرش می‌داند (همتی، ۱۳۹۳؛ وحیدی مهرجردی، ۱۳۹۸؛ آپوستولاکوس، ۲۰۱۸). فقهای سنی عمدتاً بر اصلاح رفتار و پوشش تراجنسیتی‌ها مطابق با نقش‌های سنتی جنسیتی تأکید دارند و هویت جنسیتی آن‌ها را به رسمیت نمی‌شناسند (کریمی‌نیا، بی‌تا، سلطانی، ۱۳۹۰). یهودیت ارتدکس با تکیه بر متون تورات و تلمود، ابراز هویت جنسیتی غیرسنتی را محدود می‌کند، اما تلمود به دسته‌بندی‌های جنسیتی غیرباینری مانند توم‌توم اشاره دارد (شافنر، ۲۰۱۹؛ کراسنو، ۲۰۲۱). با وجود این، به دلیل محدودیت‌های پژوهشی و فقدان مسئله‌مندی یا مسئله‌مندی کمتر جایگاه‌سوژگی تراجنسیتی‌ها در الهیات‌رهای بخشی، اسلام سنی و یهودیت، تحلیل این حوزه‌ها در مقاله حاضر انجام نخواهد شد.

این مقاله در دو بخش اصلی سامان یافته است: بخش نخست به تحلیل جایگاه‌سوژگی تراجنسیتی‌ها در گفتمان‌های علوم مدرن مانند روانپزشکی، جامعه‌شناسی، و ادیان ابراهیمی پرجمعیتی مانند مسیحیت و اسلام اختصاص دارد. در این بخش مذاهب کاتولیک، ارتدکس و پروتستان به عنوان نمایندگان دین مسیحیت و مذهب تشیع به عنوان نماینده دین اسلام مورد بررسی قرار گرفته‌اند. در بخش دوم، با تکیه بر مدل چندبعدی استنمارک از روابط علم و دین، تلاش می‌شود تا با استفاده از جایگاه‌سوژگی تراجنسیتی در این گفتمان‌ها، مناسبات میان علم و دین روشن‌تر شود.

۲. پیشینه تحقیق

مقاله‌های مربوط به هویت‌یابی تراجنسیتی‌ها در گفتمان علم و دین به سه دسته تقسیم می‌شوند. دسته اول به بررسی هویت تراجنسیتی‌ها در گفتمان علمی می‌پردازد. روبلز و همکاران (۲۰۲۱) نشان می‌دهند که تغییرات در DSM (The Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders) برای کاهش انگ و تبعیض علیه اقلیت‌های جنسیتی صورت گرفته است. درسچر و همکاران (۲۰۱۲) چالش‌های طبقه‌بندی در DSM-V را تحلیل کرده و تناقض میان حذف انگ و دسترسی به خدمات بهداشتی را بررسی می‌کنند. شیلت و لاگوس (۲۰۱۷) تحول جامعه‌شناسی از پارادایم «انحراف جنسیتی» به «تفاوت جنسیتی» را

نشان می‌دهند. ویتلی (۲۰۱۵) تأثیر هویت جنسیتی پژوهشگر بر تحقیق را تحلیل کرده و سیزک و رودریگز (۲۰۲۰) نقش گفتمان‌های محافظه‌کار و حامی حقوق تراجنسیتی‌ها را در تعریف هویت آن‌ها بررسی می‌کنند.

دسته دوم به هویت‌یابی تراجنسیتی‌ها در گفتمان دین می‌پردازد. فورتون (۲۰۱۷) با تأکید بر دودویی بودن جنسیت در کاتولیسیسم (Catholicism)، هویت تراجنسیتی را رد کرده و DSM را به ایدئولوژی‌زدگی متهم می‌کند. کمپل و همکاران (۲۰۱۹) تبعیض علیه تراجنسیتی‌ها را در میان مسیحیان بنیادگرا برجسته می‌کنند. ایشاک و حنف (۲۰۱۴) تفاوت دیدگاه‌های محافظه‌کار و لیبرال در اسلام و مسیحیت را نشان داده و زهارین و پالوتا-چیارولی (۲۰۲۰) با بررسی فتوای طنطاوی و آیت‌الله‌خمينی، پذیرش مشروط تغییر جنسیت در اسلام پیشرو را تأیید می‌کنند. کرمی و بابالو (۱۳۹۵) تغییر جنسیت را در فقه شیعی مجاز دانسته و به مسائل حقوقی پس از آن می‌پردازند.

دسته سوم، کشاکش علم و دین در هویت‌یابی تراجنسیتی‌ها را بررسی می‌کنند. دارمانسجاء و همکاران (۲۰۱۹) نشان می‌دهند که نگرش‌های مذهبی محافظه‌کارانه تعارضات روانی تراجنسیتی‌ها را تشدید کرده و بر حمایت اجتماعی و بازنگری تفاسیر دینی تأکید می‌کنند. قورچی‌بیگی و رضائیان‌کوچی (۱۴۰۱) به کمبود حمایت کیفری از تراجنسیتی‌ها در نظام حقوقی ایران اشاره کرده و عبدالله‌زاده و همکاران (۱۳۹۹) نقش فرهنگ و مناسک دینی را در پذیرش اجتماعی تراجنسیتی‌ها بررسی می‌کنند.

با وجود این مقاله‌ها، مقایسه جایگاه‌سوژگی تراجنسیتی‌ها در روان‌پزشکی، جامعه‌شناسی، اسلام و مسیحیت کمتر مورد توجه قرار گرفته است. تنها یک مقاله از مفهوم سوژگی استفاده کرده که در چارچوب بررسی مناسبات علم و دین و جایگاه‌سوژگی تراجنسیتی‌ها در این گفتمان‌ها قرار نمی‌گیرد.

۳. چارچوب مفهومی

این مقاله از مفاهیم «جایگاه‌سوژگی» و «نسل سوم نظریه‌های علم و دین» برای بررسی هویت‌بخشی به تراجنسیتی‌ها در گفتمان‌های علمی و دینی و تحلیل روابط میان این دو حوزه بهره می‌گیرد. مفهوم جایگاه‌سوژگی برگرفته از نظریه‌های لوئی آلتوسر، میشل فوکو، و ارنستو لاکلائو و شانتال موفه است. آلتوسر معتقد است که ایدئولوژی با استیضاح (Interpellation) افراد، آن‌ها را به‌عنوان سوژه‌هایی خاص تعریف می‌کند و فرد را وامی‌دارد

تا خود را در چارچوب هویتی که ایدئولوژی برایش تعیین کرده، بشناسد. فوکو نیز بر این باور است که گفتمان‌ها با خطاب قرار دادن افراد در جایگاه‌هایی مانند معلم، بیمار، یا مجرم، هویت آن‌ها را شکل می‌دهند و با دسته‌بندی‌هایی نظیر بهنجار و نابهنجار، نظم اجتماعی را برقرار می‌کنند. از نظر لاکلائو و موفه نیز گفتمان‌ها موقعیت‌هایی را برای افراد خلق می‌کنند که افراد به‌عنوان سوژه آن‌ها را اشغال کرده و بر اساس هویت‌هایی مانند استاد، دانشجو یا بزهکار عمل می‌کنند. برخلاف آلتوسر، لاکلائو و موفه معتقدند که سوژه‌ها در گفتمان‌های مختلف، جایگاه‌ها و هویت‌های متفاوتی می‌یابند و به دلیل ناپایداری و تصادفی بودن گفتمان‌ها، همیشه امکان ظهور جایگاه‌های سوژگی جدید وجود دارد، به‌ویژه در شرایط بحران که این جایگاه‌ها متزلزل شده و موقعیت‌های نوینی پدید می‌آیند.

در این مقاله، «نسل سوم نظریه‌های علم و دین» برای تبیین مناسبات پویا و پیچیده میان علم و دین در موضوع هویت‌یابی تراجنسیتی‌ها به کار گرفته شده است. این نسل در نقد نسل‌های اول و دوم شکل گرفته است. نظریه‌های نسل اول بر سازگاری و یا عدم سازگاری میان علم مدرن و دین تاکید داشتند. نظریه‌های نسل دوم، که ایان باربور از نظریه‌پردازان برجسته آن است، روابط علم و دین را به چهار دسته تعارض، استقلال، گفتگو و تجمیع تقسیم کرد. نظریه‌های نسل سوم شامل مدل‌های «استعاره زبانی» امی لی (Amy Lee)، «تمرکز بر زندگی‌نامه دانشمندان» جفری کانتور (Jeffrey cantor) و «چندبعدی» مایکل استنمارک می‌شوند. لی در مدل خود، علم و دین را به دو زبان جداگانه با واژگان، قواعد و کارکردهای خاص خود تشبیه می‌کند. کانتور مدلی را بر اساس تجربیات شخصی دانشمندان دیندار (مانند داروین یا فارادی) که در هر دو حوزه علم و دین فعال بودند، بنا کرده است (زرگر، ۱۴۰۱). با این حال، تعامل علم و دین در بسترهای اجتماعی شکل می‌گیرد و شامل فعالیت‌ها، هنجارها و ساختارهای متنوع زندگی انسانی است. با توجه به این نکته، مدل‌های لی و کانتور توانایی تحلیل روابط میان علم و دین در مسائلی مانند هویت جنسیتی را ندارند. استنمارک، با ارائه مدل خود، سه ویژگی مشترک میان این دو را برجسته می‌کند: هدف، روش و خروجی. او معتقد است هر دو نهاد به رشد انسان اجتماعی کمک می‌کنند و دین گاه از روش‌های علمی برای فهم جایگاه‌سوژگی تراجنسیتی‌ها بهره می‌برد. با این حال، تفاوت در خروجی‌های این دو حوزه بر نگرش‌ها و تعاملات اجتماعی با این افراد اثر می‌گذارد. استنمارک این تعامل را با سه عنصر بستر مشترک، اشتراک‌ها و تفاوت‌ها تحلیل می‌کند و آن را فرآیندی پویا و متقابل می‌داند (زرگر، ۱۴۰۱). مدل

استنمارک برای بررسی هویت افراد و گروه‌ها طرح نشده و مورد استفاده قرار نمی‌گیرد و ما نیز از این مدل فقط برای بررسی مناسبات علم و دین در موضوع جایگاه سوژگی تراجنسیتی‌ها استفاده می‌کنیم.

۴. روش

این مقاله با روش کتابخانه‌ای به تحلیل تفاوت‌ها و شباهت‌های گفتمان علم و دین در جایگاه‌سوژگی تراجنسیتی‌ها و مناسبات این دو حوزه پرداخته است. منابع شامل مقالات روان‌شناسی و جامعه‌شناسی، کتب فقهی شیعی مرتبط با نظرات آیت‌الله‌خامنه‌ای و سیستمی به زبان‌های فارسی، عربی و انگلیسی است. داده‌ها از پایگاه‌های SID، Google Scholar و PubMed با کلیدواژه‌های «تراجنسیت»، «هویت جنسیتی»، «جایگاه‌سوژگی»، «مسیحیت» و «فقه شیعی» و متون دینی از کتابخانه‌های آنلاین گردآوری شد. تحلیل توصیفی-تحلیلی انجام و منابع بر اساس موضوع دسته‌بندی شدند. ازجمله محدودیت‌های این مقاله، تمرکز بر مقایسه گفتمان‌های مسیحیت (کاتولیک، ارتدکس و پروتستان) و اسلام شیعی است. با این وجود، تحلیل این گفتمان‌ها توانسته پژوهشگران را به سوی تدوین مدلی مطلوب برای تبیین روابط میان علم و دین در حوزه هویت جنسیتی هدایت کند.

۵. جایگاه‌سوژگی تراجنسیتی‌ها

۱.۵ جایگاه‌سوژگی تراجنسیتی‌ها در گفتمان روان‌پزشکی

مفهوم تراجنسیت، بر اساس روایت درسچر و همکاران (۲۰۱۲)، در دهه ۱۹۲۰ در اروپا با انجام جراحی‌های تغییر جنسیت شکل گرفت و در سال ۱۹۵۲ با داستان جورج یورگنسن، که پس از تغییر جنسیت در دانمارک به آمریکا بازگشت، به آگاهی عمومی جهانی راه یافت (درسچر، کوهن-کتینز و همکاران، ۲۰۱۲). مگنوس هیرشفلد، پزشکی که در سال ۱۹۱۰ اصطلاح «Transvestite» را برای توصیف این افراد ابداع کرد، به‌عنوان بنیانگذار مراقبت‌های بهداشتی ویژه تراجنسیتی‌ها شناخته می‌شود. گفته می‌شود وی در سال ۱۹۲۲ نخستین عمل تأیید جنسیت (Gender Affirming Surgery) را انجام داد (آلمازان و کوروقلیان، ۲۰۲۱). از دهه ۱۹۶۰، متخصصان سلامت روان، تراجنسیتی را نه هویتی مستقل، بلکه حالتی روان‌شناختی یا اختلالی بیولوژیکی می‌دانستند (زوکِر و سپیتزر، ۲۰۰۵).

تراجنسیتی‌ها در تقاطع علم و دین: ... (مسعود صبوری شرق و محمدجواد اسماعیلی) ۱۴۹

تا پیش از ۱۹۸۰ و انتشار DSM-III، روانپزشکی رویکرد رسمی به این موضوع نداشت و تراجنسیتی‌ها در DSM-I و DSM-II در کنار انحراف‌هایی چون همجنس‌گرایی قرار می‌گرفتند، جایی که هویت جنسیتی و گرایش جنسی اغلب با هم اشتباه گرفته می‌شد و این افراد به‌عنوان «منحرف» شناخته می‌شدند (درسچر، کوهن-کتینز و همکاران، ۲۰۱۲). با انتشار DSM-III، اصطلاح نارسایی جنسیتی (Gender Dysphoria) معرفی شد و جایگاه‌سوژگی این افراد از «منحرف» به «بیمار روانی» تغییر یافت. در DSM-IV، با جایگزینی اختلال هویت جنسیتی (Gender Identity Disorder) تلاش شد انگ اجتماعی کاهش یابد، اما همچنان این افراد به‌عنوان «ناهنجار» و «بیمار» دیده می‌شدند. این تحولات به افزایش توجه پزشکی و رسانه‌ای منجر شد و جنبش‌هایی برای قانونی شدن جراحی‌های تغییر جنسیت را رقم زد (اروین، ۱۹۹۱). به‌دنبال تلاش فعالان و تغییرات اجتماعی، تراجنسیتی از فهرست اختلالات حذف و اصطلاح «ملال جنسیتی» جایگزین شد و در DSM-V رویکرد روانپزشکی متحول شد. در این نسخه، جایگاه‌سوژگی تراجنسیتی‌ها از «بیمار» به «فردی با تجربه متفاوت و نیازمند حمایت» تغییر یافت. این رویکرد، هویت متمایز آن‌ها را پذیرفت و مشکلات روانی‌شان را نه ذاتی، بلکه ناشی از عواملی چون تبعیض، خشونت، و نبود حمایت اجتماعی دانست (اولسون، فوربز، ۲۰۱۱). انجمن روانپزشکی آمریکا، با در نظر گرفتن شرایط روان‌شناختی افراد، در DSM-V تغییراتی اعمال کرد تا به کاهش انگ اجتماعی و بهبود وضعیت حقوقی و اجتماعی تراجنسیتی‌ها کمک کند. رویکرد جدید تأکید دارد که مشکلات روانی این افراد عمدتاً ناشی از عوامل اجتماعی مانند نبود حمایت، تبعیض، داغ‌نگ و خشونت است (فورتون، ۲۰۱۷).

در این چارچوب، هورمون‌درمانی و جراحی تغییر جنسیت دیگر درمان اختلال روانی نیست، بلکه ابزاری برای کاهش استرس و ارتقای کیفیت زندگی تلقی می‌شود. با ظهور DSM-III، نگاه به تراجنسیتی‌ها از رویکرد آسیب‌شناسانه و تشخیصی که آن‌ها را «بیمار» یا «منحرف از سلامت روان» می‌دید، تغییر یافته و در DSM-V با بازتعریف در مفاهیم و واژگان زبانی، به درکی همدلانه‌تر رسیده به‌نحوی که تراجنسیتی‌ها را افرادی با تجربه هویتی متفاوت و نیازمند حمایت اجتماعی می‌شناسد. در شکل‌گیری DSM-V سه عامل مؤثر بوده است: نخست، ناکامی درمان‌های پیشین در حل مشکلات تراجنسیتی‌ها و ایجاد چالش‌های جدید (ماسوموری، ۲۰۱۲؛ تسجون، ون‌کانگن و همکاران، ۲۰۱۳) دوم، پذیرش ریشه‌های اجتماعی این مسائل و لزوم تغییر سیاست‌های اجتماعی (دویله، ۲۰۲۲؛ گلدنبرگ،

لریزنر و همکاران، ۲۰۲۰؛ نارانگ، سارای و همکاران، ۲۰۱۸؛ روبلز، فرسان و همکاران، ۲۰۱۶؛ سوم، تأثیر نظریه‌های فمینیستی، کویر و پسا ساختارگرا که جنسیت را مفهومی سیال و اجتماعی می‌دانند (درسچر، کوهن-کتینز و همکاران، ۲۰۱۲؛ لو، ۲۰۰۴). این تحولات، درک روانپزشکی از تراجنسیتی را از آسیب‌شناسی به‌سوی پذیرش هویتی دگرگون کرد.

جدول ۱. تحولات جایگاه‌سوژگی تراجنسیتی‌ها در گفتمان روانپزشکی

علم روانپزشکی	DSM-II و DSM-I	DSM-III	DSM-IV	DSM-V
جایگاه‌سوژگی تراجنسیتی‌ها	منحرف و غیر عادی	بیمار اعصاب و روان	ناهنجار	فردی با تجربه متفاوت و نیازمند حمایت

۲.۵ جایگاه‌سوژگی تراجنسیتی‌ها در گفتمان جامعه‌شناسی

جامعه‌شناسی در چارچوب سه رویکرد اصلی کارکردگرایی ساختاری، نظریه تضاد، و کنش متقابل نمادین، به تحلیل جایگاه‌سوژگی تراجنسیتی‌ها می‌نشیند. کارکردگرایی ساختاری، جامعه را نظامی یکپارچه می‌بیند که نقش‌های جنسیتی سنتی به پایداری آن کمک می‌کنند، اما پذیرش تنوع جنسیتی می‌تواند تعادلی نوین ایجاد کند. نظریه تضاد بر نابرابری‌ها و تبعیض‌های ساختاری علیه این افراد در حوزه‌هایی چون کار، بهداشت، و حقوق تمرکز دارد و مبارزات اجتماعی آن‌ها را بررسی می‌کند. کنش متقابل نمادین نیز بر تعاملات روزمره و شکل‌گیری هویت جنسیتی از طریق روابط اجتماعی تأکید می‌ورزد. این سه دیدگاه، با هم، درکی چندجانبه از موقعیت اجتماعی تراجنسیتی‌ها ارائه داده و با نقد مفروضات پزشکی و روان‌پزشکی، بر بازنگری مفاهیم جنسیت اثر گذاشته‌اند (استیسی و تورن، ۱۹۸۵). جامعه‌شناسان، برخلاف چارچوب‌های دوگانه مرد/زن، مفاهیمی چون «تراجنسیتی» و «تراجنسیتی» را سیال و متأثر از فرهنگ، زبان، و ساختارهای اجتماعی می‌دانند. در این نگاه، پیشوند «ترنس» نه به معنای تغییر جنسیت از طریق جراحی یا گذار میان دو جنسیت، بلکه به مفهوم «فراتر رفتن» از هنجارهای سنتی جنسیتی تفسیر می‌شود (کسلر و مک‌کنا، ۱۹۸۵). جامعه‌شناسان تراجنسیت را در دو گروه مطالعه کرده‌اند: گروهی مانند دیوید ریسمن (David Riesman) و هارولد گارفینکل (Harold Garfinkel) که از بیرون به این موضوع نگریسته و با نظریه‌هایی چون برچسب‌زنی به تحلیل آن پرداخته‌اند، و گروهی

تراجنسیتی‌ها در تقاطع علم و دین: ... (مسعود صبوری شرق و محمدجواد اسماعیلی) ۱۵۱

مانند ویویان نامسته (Vivian Namaste) و هنری روبین (Henry S. Rubin) که خود تراجنسیتی‌اند و با تکیه بر تجربه زیسته، به درک عمیق‌تری از هویت و تعاملات اجتماعی این افراد کمک کرده‌اند (ویدال-اورتیز، ۲۰۰۸).

در دهه‌های ۱۹۵۰ و ۱۹۶۰، جامعه‌شناسان با بررسی کلینیک‌های روان‌پزشکی و پزشکی، این پدیده را از منظر کنترل اجتماعی، حقوق فردی، و هویت اجتماعی کاوش کردند (ویدال-اورتیز، ۲۰۰۸؛ تورنر، ۲۰۲۴). در پنجاه سال اخیر، با بهره‌گیری از روش‌های مردم‌نگارانه، نظریه‌های فمینیستی، دگرباش و انتقادی، دو پارادایم اصلی شکل گرفت. پارادایم انحراف جنسیتی (Gender Deviance) که در دهه‌های ۱۹۷۰ تا ۱۹۹۰ رواج داشت، تراجنسیتی‌ها را تحت تأثیر نگاه روان‌پزشکی «منحرف»^۲ می‌دانست. آثاری چون «گذار» (گارفینکل، ۱۹۶۸) و «اجرای جنسیت» (وست و زیمرمن، ۱۹۸۷) در این چارچوب جای می‌گیرند. جامعه‌شناسانی مانند بیلینگز و اربن این نگاه را نقد کرده و نشان دادند که پزشکی و روان‌پزشکی چگونه هنجارهای جنسیتی را تحمیل می‌کنند (بیلینگز و اربن، ۱۹۸۲). از دهه ۱۹۹۰، پارادایم تفاوت جنسیتی (Gender Difference) جایگزین شد و تراجنسیتی‌ها به‌عنوان «افراد متفاوت» دیده شدند. این تغییر، جامعه‌شناسی را از تعاریف پزشکی دور کرد و تجربه‌های زیسته این افراد، از جمله داغ ننگ و طرد اجتماعی، را در کانون توجه قرار داد (شیلت و لاگوس، ۲۰۱۷). جنبش‌های حامی حقوق تراجنسیتی‌ها در دهه‌های ۱۹۸۰ و ۱۹۹۰ نیز با مبارزه علیه قوانین تبعیض‌آمیز، مانند محدودیت‌های مدارک شناسایی، به این تحول کمک کردند (کوراه و موور، ۲۰۰۸). این گذار، جایگاه‌سوژگی تراجنسیتی‌ها را از «منحرف» به «فرد متفاوت» دگرگون کرد و با تأکید بر سیالیت مفاهیم جنسیتی، دریچه‌ای نو به درک هویت و تعاملات اجتماعی آن‌ها گشود.

جدول ۲. تحول جایگاه‌سوژگی تراجنسیتی‌ها در گفتمان جامعه‌شناسی

علم جامعه‌شناسی	پارادایم انحراف جنسیتی	پارادایم تفاوت جنسیتی
جایگاه‌سوژگی تراجنسیتی‌ها	منحرف	تفاوت

به این ترتیب، علم جامعه‌شناسی که در ابتدا از مفاهیم اولیه روان‌پزشکی تأثیر پذیرفته و تراجنسیتی‌ها را «منحرف» می‌دانست، در سه دهه اخیر، در کنار نظریه‌های پساساختارگرا،

فمینیستی، و کویر، به پارادایم «تفاوت جنسیتی» چرخش کرده و همسو با DSM-V، جایگاه‌سوژگی تراجنسیتی‌ها را از «منحرف» به «متفاوت» تغییر داده است.

جایگاه‌سوژگی تراجنسیتی‌ها در گفتمان مسیحیت و اسلام شیعی

در این بخش پس از تحلیل جایگاه‌سوژگی تراجنسیتی‌ها در گفتمان مسیحیت و اسلام شیعی به مناسبات گفتمان علم و دین می‌پردازیم.

۳.۵ جایگاه‌سوژگی تراجنسیتی‌ها در گفتمان مسیحیت (کلیسای کاتولیک، ارتدکس و پروتستان)

کلیساهای کاتولیک و ارتدکس هیچ‌گاه هویت مستقل تراجنسیتی‌ها را به رسمیت نشناخته و آن‌ها را در جایگاه‌سوژگی «گمراه» یا به تعبیری دقیق‌تر، «نیازمند راهنمایی معنوی» قرار داده‌اند. از نگاه این کلیساهای نارسایی جنسیتی خود گناه نیست بلکه نتیجه تأثیر گناه بر انسان است و ممکن است به رفتارهای گناه‌آلود منجر شود (کنفرانس عمومی کلیسای خداوندان روز هفتم، ۲۰۱۷). بسیاری از رهبران مذهبی، با تفسیر کتاب مقدس که در آن جنسیت و گرایش جنسی جدایی‌ناپذیرند، هویت تراجنسیتی را با همجنس‌گرایی یکی می‌دانند (بنسون، وسترفیلد و همکاران، ۲۰۱۸). از زمان طرح موضوع تراجنسیت، این کلیساهای رویکردی بنیادگرایانه در پیش گرفته‌اند که ریشه در اصل زوجیت دارد. بر اساس این اصل، خداوند انسان را به صورت نر و ماده آفریده و جنسیت سومی وجود ندارد: «خداوند انسان را به صورت خود آفرید... نر و ماده را آفرید» (کتاب مقدس، پیدایش، ۱:۲۷). این دیدگاه، هرگونه تغییر جنسیت را برای فرد تراجنسیتی مسیحی ممنوع می‌کند. بست و وراکون در مقاله‌ای با عنوان تجربه ناسازگاری جنسیتی در کلیسای مسیحی، بر تفاوت نگاه علوم اجتماعی و کلیسا تأکید دارند و می‌گویند جنسیت در کتاب مقدس بر اساس بدن تعیین می‌شود، نه تعاریف اجتماعی. از این منظر، روح و جسم به هم پیوسته‌اند و ناسازگاری میان آن‌ها پذیرفتنی نیست؛ همچنین، رفتار بین‌جنسیتی ممنوع و بیان جنسیتی باید با جنسیت بیولوژیکی هم‌راستا باشد (بست و وراکون، ۲۰۲۱). این سخت‌گیری‌ها تجربه زیسته تراجنسیتی‌ها را با چالش مواجه کرده و گاه به طرد یا تمسخر آن‌ها از سوی کلیسا انجامیده است (لوی و ایدمیستون، ۲۰۱۴؛ لوی و لو، ۲۰۱۳).

کلیساهای محافظه‌کار کاتولیک و ارتدکس، علاوه بر استناد به کتاب مقدس، به سیاست‌های انجمن روان‌پزشکی آمریکا نیز انتقاد دارند. آن‌ها معتقدند تغییرات DSM-V،

تراجنسیتی‌ها در تقاطع علم و دین: ... (مسعود صبوری شرق و محمدجواد اسماعیلی) ۱۵۳

مانند جایگزینی «اختلال هویت جنسی» با «نارسایی جنسیتی»، بیشتر از ملاحظات اجتماعی و ایدئولوژیک سرچشمه گرفته تا شواهد پزشکی (فورتون، ۲۰۱۷). کلیسا در برابر راه‌حل‌های DSM-III و DSM-IV (هورمون‌درمانی و جراحی) با استناد به مقاله‌هایی مدعی است که این مداخلات نه تنها مشکلات را حل نمی‌کند، بلکه آن‌ها را تشدید می‌کند. برای نمونه، مقاله‌ای نشان می‌دهد تراجنسیتی‌ها که جراحی تغییر جنسیت انجام داده‌اند، سه برابر بیشتر در معرض بستری شدن در بیمارستان‌های روان‌پزشکی، مرگ‌ومیر، و داغ ننگ قرار دارند و خودکشی در میان آن‌ها پنج برابر بیشتر است (دنیسه، لیختن‌اشتاین و همکاران، ۲۰۱۱). از نظر کلیسا، این افراد به جای جراحی یا هورمون‌درمانی، به راهنمایی معنوی نیاز دارند، زیرا ناسازگاری جنسیتی آن‌ها نوعی خطای ادراکی است که با چنین مداخلاتی بدتر می‌شود. این دیدگاه، تغییر رویکرد DSM-V را زیر سؤال می‌برد و آن را به دلیل نبود شواهد کافی درباره تأثیر مثبت این مداخلات بر سلامت روان، نادرست می‌داند (فورتون، ۲۰۱۷). با این حال، برخی کشیشان مانند تام نش بر رفتار محبت‌آمیز با تراجنسیتی‌ها تأکید دارند. نش با به کار بردن نام انتخابی یک فرد تراجنسیتی، از توهین پرهیز کرد و پیشنهاد داد کلیسا با مدارا و پذیرش ظاهری هویت تراجنسیتی‌ها، تلاش کند تا ایمان مسیحی این گروه حفظ شود (نش، بی تا).

در مقابل، کلیساهای لیبرال و مترقی پروتستان^۳ با تکیه بر آموزه‌هایی چون «همسایه خود را دوست بدار» (کتاب مقدس، مارک ۱۲:۳۱)، رویکردی پذیرا تر دارند. این کلیساهای نیمه دوم قرن بیستم، هویت تراجنسیتی‌ها را به رسمیت شناخته و آن‌ها را به عنوان اعضای کامل جامعه مذهبی پذیرفته‌اند، نقش‌های فعال به آن‌ها داده و آزادی بیان هویتشان را فراهم کرده‌اند (ویلیامز، ۲۰۲۴).^۴ در این نگاه، تراجنسیتی‌ها در جایگاه سوژگی «عضو کامل کلیسا» قرار می‌گیرند و به آن‌ها نقش‌های فعال در کلیسا می‌دهند. این کلیساهای وظیفه خود را کمک به شناخت هویت واقعی انسان‌ها به عنوان فرزندان خدا می‌دانند و از نفی هویت جنسیتی پرهیز می‌کنند. آن‌ها با تأکید بر محبت و دوری از تحقیر، با افراد دارای ملال جنسیتی همدلی نشان می‌دهند. تفاوت میان این دو رویکرد به تفسیر هنجارهای جنسیتی بازمی‌گردد: کلیساهای کاتولیک و ارتدکس جنسیت را واقعی‌الهی و دوگانه می‌بینند و عمل تغییر جنسیت را رد می‌کنند، اما کلیساهای لیبرال پروتستان، با تمرکز بر عدالت اجتماعی و ارزش تجربه انسانی، هویت تراجنسیتی‌ها را بخشی از تنوع بشری می‌پذیرند (ویلیامز، ۲۰۲۴).

کلیساهای کاتولیک و ارتدکس از یک‌سو و کلیساهای لیبرال پروتستان از سوی دیگر، با استفاده از دو روش نامشروع‌سازی (Delegitimization) و انتزاع (Abstraction) در کتاب مقدس جایگاه‌سوژگی تراجنسیتی‌ها را بازتعریف کرده‌اند. در نامشروع‌سازی، الهیات‌دانان فمینیستی مانند الیزابت کدی استانتون (Elizabeth Cady Stanton) معتقدند که خداوند زنان و مردان را برابر آفریده است. آن‌ها می‌گویند دلیلی ندارد خدا را مرد بدانیم، زیرا کتاب مقدس می‌گوید انسان‌ها به صورت خدا خلق شده‌اند (گیدنز، ۱۳۷۴: ۵۱۰-۵۱۱). در روش انتزاع، متفکرانی مانند آلی مک‌دوگال (Allie McDougall) با عبور از تفاسیر جنسیتی صریح متون و تمرکز بر مفاهیم انتزاعی الهیاتی (مثل محبت، عدالت، یا تصویر خدا)، جنسیت را خارج از قلمرو الهی دانسته و سوژه را از محدودیت‌های دوگانه جنسیتی آزاد می‌کنند. ونسا شریدان (Vanessa Sheridan) نیز با هرمنوتیک متمرکز بر مسیح، تفسیر متون را از طریق پیام عشق عیسی بازتعریف می‌کند. او تفسیرهای ضدتراجنسیتی را شکلی از سوءاستفاده از متن کتاب مقدس می‌داند و معتقد است هر تفسیری باید از فیلتر محبت مسیحی بگذرد (آپوستولاکوس، ۲۰۱۸). این تغییرات در جایگاه‌سوژگی که در کلیساهای پروتستان لیبرال شاهدیم، ناشی از پیشرفت علم و به چالش کشیدن تفسیرهای سنتی، تأکید بر شأن انسان، استفاده از تاریخ‌نگاری انتقادی و اولویت دادن به مفاهیم کلیدی دین مسیحیت از جمله عدالت و محبت است. این مهم، فرایند پذیرش الهیاتی و اجتماعی و تغییر جایگاه‌سوژگی تراجنسیتی‌ها را تسهیل می‌کند.

جدول ۳. جایگاه‌سوژگی تراجنسیتی‌ها در مسیحیت کاتولیک، ارتدکس، پروتستان

دین مسیحیت	کاتولیک و ارتدکس	پروتستان لیبرال و مرفی
جایگاه‌سوژگی تراجنسیتی‌ها	گمراه	عضو کامل کلیسا

۴.۵. جایگاه‌سوژگی تراجنسیتی‌ها در گفتمان اسلام شیعی

در قرآن کریم، بر اصل زوجیت به عنوان پایه آفرینش تأکید شده است؛ آیه «وَمِنْ كُلِّ شَيْءٍ خَلَقْنَا زَوْجَيْنِ» (ذاریات، ۴۹) نشان می‌دهد که نوع بشر به لحاظ زیستی در قالب مذکر و مؤنث خلق شده است. از آنجا که تراجنسیتی‌ها از نظر بیولوژیکی دارای اندام‌های جنسی متعارف هستند، در چارچوب ساختار زوجیت بیولوژیکی مورد نظر قرآن قرار می‌گیرند. با این حال، فقه شیعی نسبت به پذیرش این افراد انعطاف بیشتری نشان می‌دهد. این رواداری

تراجنسیتی‌ها در تقاطع علم و دین: ... (مسعود صبور شرق و محمدجواد اسماعیلی) ۱۵۵

به فقه پویا و اجتهاد عقلانی فقها نسبت داده می‌شود که به مسائل نوظهور پاسخ می‌دهد. فقه پویا، به عنوان رویکردی نوین در اندیشه اسلامی، با پذیرش هویت تراجنسیتی و تغییر جنسیت تحت شرایط خاص، انعطاف گفتمان دینی را تقویت کرده و پذیرش اقراد تراجنسیتی را در مقایسه با دیگر گفتمان‌های دینی تسهیل کرده است. فتوای آیت‌الله خمینی در این زمینه، نمونه بارز ظرفیت فقه پویاست که زمینه گفت‌وگو تراجنسیتی‌ها، علما و جامعه را فراهم و تبعیض را کاهش داده است. برخی این فتوا را نتیجه توجه ایشان به نیازهای زمان و تفسیر عقلانی منابع اسلامی از طریق اجتهاد می‌دانند (سعیدزاده، ۲۰۱۶).

۱.۴۵ فتوای آیت‌الله خمینی در مورد خنثی مشکل و خنثی غیرمشکل

در اسلام شیعی، آیت‌الله خمینی نخستین فقیهی بود که در سال ۱۳۴۲ ه.ش در جلد دوم تحریر الوسیله احکام تغییر جنسیت را مطرح کرد.^۶ این حکم ابتدا به تراجنسیتی‌ها یا تراجنسی‌ها اشاره نداشت، بلکه شامل «خنثی مشکل» می‌شد؛ یعنی کسانی که علائم جنسیتی مذکر و مؤنث را توأمان دارند. در مقابل، «خنثی غیرمشکل» به فردی گفته می‌شود که علائم بیولوژیکی‌اش با هویت جنسیتی‌اش ناسازگار است. بر اساس این حکم، اگر یکی از علائم جنسیتی بر دیگری غالب باشد، تغییر جنسیت مجاز است و فرد می‌تواند به آن جنس ملحق شود (کرمی و بابالو، ۱۳۹۵). این فتوا انعطاف فقه شیعی را نشان داد.

۲.۴.۵ جایگاه سوژگی تراجنسیتی‌ها نزد مراجع تقلید متاخر شیعه

پس از درگذشت آیت‌الله خمینی، دیدگاه‌های فقهای شیعه درباره تغییر جنسیت تراجنسیتی‌ها به دو دسته تقسیم شد. آیت‌الله سیستانی جنسیت را بر اساس اندام‌های تناسلی تعریف می‌کند: فردی با آلت مردانه و بیضه‌های سالم مرد است و فردی با مهبل، رحم و تخمدان سالم، زن است. از نظر او، احساسات روانی، رفتار یا ژنتیک در این تعیین نقشی ندارد. ایشان تغییر جنسیت را در صورتی که به دگرگونی واقعی اندام‌های داخلی و خارجی منجر شود، جایز می‌دانند، اما معتقد هستند چنین تغییری تاکنون محقق نشده و جراحی‌های کنونی تنها ظاهری‌اند و بر احکام شرعی تأثیری ندارند. در این چارچوب، تراجنسیتی‌ها ممکن است به عنوان کسانی که در هویت‌یابی خود دچار خطا شده‌اند، دیده شوند و جایگاه سوژگی‌شان بر این اساس تعیین گردد.

آیت‌الله‌خامنه‌ای رویکردی مشروط دارد: تغییر جنسیت در شرایط عادی مجاز نیست، مگر اینکه علم و عرف به‌طور قطعی ثابت کند فرد به جنس مخالف تعلق دارد. در این صورت، با رعایت احکام شرعی (مانند پرهیز از لمس و نگاه حرام)، عمل جایز است. همچنین، اگر تعلق به جنس مخالف قطعی نباشد اما فرد دچار اضطراب شدید روانی باشد، صدور مجوز ممکن است (خامنه‌ای، بی‌تا). دیگر مراجع شیعه مانند آیت‌الله‌صافی گلپایگانی، مکارم‌شیرازی، شبیری‌زنجانی و خراسانی نیز تغییر جنسیت برای «خستگی‌های غیرمشکل» (تراجنسیتی‌ها) را جایز نمی‌دانند، زیرا این جراحی‌ها تنها ظاهری‌اند و اغلب به عقیم شدن فرد منجر می‌شوند (اجتهادنت، ۱۴۰۱). دیدگاه آیت‌الله‌خامنه‌ای، ضمن توجه به نظر پزشکی و وضعیت روانی فرد، تأکید دارد که این عمل ماهیت درونی جنسیت را تغییر نمی‌دهد. در این گفتمان، تراجنسیتی‌ها به‌عنوان بیمارانی با حقوق انسانی شناخته می‌شوند و جایگاه‌سوژگی‌شان در این قالب تعریف می‌شود.

تفاوت اصلی میان این دو دیدگاه در معیار جنسیت است: آیت‌الله‌سیستانی بر جنسیت بیولوژیکی تکیه دارد و تمایلات روانی را نادیده می‌گیرد، اما آیت‌الله‌خامنه‌ای این تمایلات را معتبر می‌داند و اگر متخصصان پزشکی و روان‌پزشکی تأیید کنند که هویت جنسیتی فرد با جنسیت بیولوژیکی‌اش متفاوت است، تغییر جنسیت را مجاز می‌شمارد. با این حال، این حکم شامل افرادی که هویت خود را خارج از زوجیت قرآنی تعریف می‌کنند، نمی‌شود و آن‌ها را «گناهکار» می‌داند، زیرا این هویت با آموزه‌های قرآن ناسازگار است. در فقه شیعی، حقوق تراجنسیتی‌ها زمانی رعایت می‌شود که آن‌ها هویت جنسیتی خود را به جنس مقابل نسبت دهند و با جراحی یا هورمون‌درمانی در چارچوب زوجیت قرآنی بمانند. اما کسانی که هویتشان را خارج از این ساختار می‌بینند، جایگاه‌سوژگی متفاوتی دارند و به‌عنوان «گناهکار» تلقی می‌شوند، زیرا از نگاه بسیاری از علما (نه همه)، واقعیت‌های دگرباشان جنسی (LGBTIQ+) با اسلام تعارض دارد (پالوتا-چیارولی، ۲۰۱۸). بنابراین، در گفتمان فقهی شیعه، جایگاه‌سوژگی تراجنسیتی‌ها به پذیرش یا رد الگوی زوجیت وابسته است. کسانی که با عمل تغییر جنسیت به جنس مخالف می‌پیوندند، افراد دارای نیازهای پزشکی شناخته شده و جایگاه‌سوژگی «بیمارانی با حقوق انسانی» پذیرفته می‌شوند، اما افرادی که از این چارچوب دوگانه تخطی کنند، از منظر فقهی مورد انتقاد قرار گرفته و به‌عنوان ناقض نظام الهی در جایگاه «گناهکار» قرار می‌گیرند. این انعطاف مشروط، نشان‌دهنده تعامل فقه شیعی با مسائل نوظهور است، هرچند همچنان به اصول قرآنی پایبند می‌ماند.

تراجنسیتی‌ها در تقاطع علم و دین: ... (مسعود صبور شرق و محمدجواد اسماعیلی) ۱۵۷

جدول ۴. جایگاه‌سوژگی تراجنسیتی‌ها در گفتمان فقه شیعه

دین اسلام (مذهب شیعه)	اسلام شیعی (با تمرکز بر زیرگروه تراجنسی‌ها)		اسلام شیعی (برای گروه تراجنسیتی‌ها به جز زیرگروه تراجنسی‌ها)
دسته‌بندی مراجع تقلید	علمای هم‌نظر با دیدگاه آیت‌الله‌سیستانی	علمای هم‌نظر با دیدگاه آیت‌الله‌خامنه‌ای	برای تمامی علمای اهل تشیع
جایگاه‌سوژگی تراجنسیتی‌ها	متوهم	بیمارانی با حقوق انسانی	گناهکار

در گفتمان مسیحیت، کلیساهای کاتولیک و ارتدکس با استناد به وحدت روح و جسم و تغییرناپذیری جنسیت به‌مثابه واقعیتی الهی، ناهمخوانی هویت جنسیتی با جنسیت زیست‌شناختی را رد کرده و تراجنسی‌ها را «گمراه» تلقی می‌کنند. در مقابل، پروتستان‌های لیبرال با تأکید بر عدالت اجتماعی و تجربه انسانی، ایشان را با جایگاه‌سوژگی «اعضای کامل کلیسا» می‌پذیرند. با این حال، تمامی شاخه‌های مسیحی بر حفظ ارتباط تراجنسی‌ها با کلیسا اصرار دارند. در فقه شیعه پس از جواز تغییر جنسیت توسط آیت‌الله‌خامینی، فقها به دو دیدگاه تقسیم شدند: گروهی نظیر آیت‌الله‌سیستانی، مشابه کاتولیک‌ها، هویت تراجنسیتی را نامعتبر و تغییر جنسیت را خطا می‌دانند. در مقابل، آیت‌الله‌خامنه‌ای با پذیرش یافته‌های علمی، هورمون‌درمانی و تغییر جنسیت ضروری را مجاز شمرده و تراجنسی‌ها را «بیمارانی با حقوق انسانی» می‌خوانند. هر دو مکتب مسیحی و شیعی، جنسیت را در چارچوب دوگانه مرد/زن تعریف کرده و هویت‌های غیردوتایی را مردود می‌شمرند، اما در حکم تغییر جنسیت (حرام در مسیحیت محافظه‌کار در مقابل مجاز در فقه شیعی) اختلاف نظر اساسی وجود دارد.

۶. جایگاه‌سوژگی تراجنسیتی‌ها؛ مناسبات سیال و متنوع علم و دین

علم مدرن، پس از تحول پارادایمی ناشی از تعامل درونی علوم و تحولات اجتماعی، تراجنسیتی‌ها را از جایگاه‌سوژگی «منحرف» به «افرادی با تجربه هویتی متفاوت» بازتعریف نمود. در مقابل، گفتمان دینی رویکردهای ذات‌گرایانه اتخاذ کرده است: مسیحیت کاتولیک/ارتدوکس و برخی فقهای شیعی (مانند آیت‌الله‌سیستانی) با جایگاه‌سوژگی «گمراه» به طرد می‌پردازند، حال آنکه پروتستان‌تیسم لیبرال و فقهای دیگری چون آیت‌الله‌خامنه‌ای (با

شناسایی وضعیت به‌عنوان بیماری دارای حقوق انسانی) به پذیرش نسبی یا مجوز تغییر جنسیت قائلند. این تفاوت‌ها حاکی از پذیرش هویت متمایز در علم و طیف رویکردهای دینی از طرد تا پذیرش است. مناسبات علم و دین در این حوزه، متضمن اشکال تعارض، استقلال یا تعامل (مانند فقه پویای شیعی) است؛ به‌طوری‌که تعامل دیالکتیکی بیشتری در فقه شیعی با علم مشاهده می‌شود، درحالی‌که استقلال گفتمانی در مسیحیت کاتولیک/ارتدوکس غالب است.

۱.۶ تحلیل مناسبات علم و دین در جایگاه‌سوژگی تراجنسیتی بر اساس مدل استنمارک

در این بخش، با بهره‌گیری از مدل استنمارک، مناسبات گفتمان علم (روان‌پزشکی و جامعه‌شناسی) و دین (مسیحیت و فقه شیعی) در جایگاه سوژگی تراجنسیتی‌ها بررسی می‌شود. نظریات رقیب شامل نظریه تعارض (که علم و دین را ذاتاً در تقابل می‌بیند) و مدل چهارگانه ایان باربور (شامل تعارض، استقلال، گفتگو، و یکپارچگی) هستند. به‌نظر می‌رسد که این نظریه‌ها برای تحلیل مسائل پیچیده مانند هویت جنسیتی کافی نیستند، زیرا دیدگاه‌هایشان بیش از حد ساده‌انگارانه و غیرقابل انعطاف است و نمی‌توانند تنوع و زمینه‌مندی تعاملات علم و دین را به‌خوبی نشان دهند. از اینرو، مدل چندبعدی مایکل استنمارک، که بخشی از نسل سوم نظریه‌های علم و دین است، برای این منظور انتخاب شده است. استنمارک (۲۰۰۴) در کتاب خود بر این باور است که روابط میان علم و دین را نمی‌توان صرفاً با دسته‌بندی‌های ثابت مانند تعارض یا استقلال توضیح داد. او سه ویژگی مشترک (هدف، روش، و نتایج) را برجسته می‌کند و تأکید دارد که این روابط در بسترهای اجتماعی و فرهنگی شکل می‌گیرند و سیال و تحول‌پذیر هستند:

۱. هدف: هر دو گفتمان علم و دین به بهبود زندگی انسان و فهم جهان می‌اندیشند. علم مدرن ابتدا تراجنسیتی‌ها را «منحرف» یا «نابهنجار» می‌خواند اما با پیشرفت علوم روان‌پزشکی و جامعه‌شناسی، آن‌ها را افرادی با هویت جنسیتی معتبر شناخت و برای کاهش رنج و افزایش پذیرش اجتماعی‌شان تلاش کرد. در دین، دیدگاه‌ها متنوع است. مسیحیت کاتولیک و ارتدکس آن‌ها را «گمراه» می‌دانند و هویتشان را خارج از چارچوب الهی می‌بینند. اما پروتستان‌های لیبرال و برخی فقهای شیعه (مانند پیروان آیت‌الله خمینی و خامنه‌ای) آن‌ها را انسان‌هایی با حقوق ذاتی یا «بیمارانی» نیازمند

تراجنسیتی‌ها در تقاطع علم و دین: ... (مسعود صبور شرق و محمدجواد اسماعیلی) ۱۵۹

حمایت تعریف می‌کنند. این اشتراک در کاهش رنج و ارتقای کرامت، زمینه تعامل سازنده میان علم و دین را فراهم می‌کند و نشان می‌دهد که هر دو، با وجود تفاوت‌ها، می‌توانند در راستای بهبود وضعیت انسانی همسو شوند.

۲. روش: روش‌های علم و دین در مواجهه با تراجنسیتی‌ها به هم نزدیک شده‌اند. علم با منطق، شواهد تجربی و همکاری میان‌رشته‌ای، به درکی نو از هویت جنسیتی رسیده و پیش‌داوری‌ها را کنار زده است. دین نیز گاه از علم بهره‌جسته؛ مثلاً آیت‌الله‌خامنه‌ای با نظر پزشکی، احکام تغییر جنسیت را صادر کرد و فقهای هم‌رأی با آیت‌الله‌خامنه‌ای آن را پس از تأیید علمی مجاز می‌دانند. پروتستان‌های لیبرال نیز با تکیه بر علم، پذیرش تراجنسیتی‌ها را توجیه کرده‌اند. اما کاتولیک‌ها و ارتدکس‌ها از علم برای رد تغییر جنسیت استفاده می‌کنند. این بهره‌گیری دوگانه از عقلانیت علمی، هم پذیرش و هم مخالفت را در دین رقم زده، اما تعامل انتقادی و سازنده‌ای را میان این دو حوزه تقویت کرده است.

۳. نتیجه: نتایج این گفتمان‌ها در رفتار اجتماعی متفاوت است. در جوامع متأثر از علم مدرن، همدلی و حمایت از تراجنسیتی‌ها رواج دارد اما در گفتمان دینی، تنوع دیده می‌شود. کاتولیک‌ها و ارتدکس‌ها با رد هویت جنسیتی متمایز و ممنوعیت جراحی، اغلب به طرد اجتماعی منجر می‌شوند. پروتستان‌های لیبرال، با پذیرش آن‌ها به عنوان «عضو کامل کلیسا»، همدلی را ترویج می‌کنند. در فقه شیعه، فقهای هم‌رأی با آیت‌الله‌خامنه‌ای تغییر جنسیت را برای رفع مشکلات روانی جایز می‌دانند، اما پیروان آیت‌الله‌سیستانی، تنها جنسیت بیولوژیکی را معتبر می‌شمارند. بر اساس مطالعات جامعه‌شناختی صورت گرفته در جوامع شیعی ایران (که اکثراً از مراجع هم‌نظر با آیت‌الله‌خامنه‌ای پیروی می‌کنند) و عراق (که عمدتاً پیرو حکم آیت‌الله‌سیستانی و مراجع هم‌نظر با او هستند)، مشخص شده است که در این دو جامعه نه تنها همدلی و حمایت اجتماعی چشمگیری نسبت به تراجنسیتی‌ها وجود ندارد، بلکه برچسب‌زنی و طرد اجتماعی این گروه به وضوح قابل مشاهده است (حمادی، ۲۰۲۳؛ برهانی و بخشی، ۱۴۰۰).

۲.۶ تعامل پویای گفتمان علم و دین؛ با تأکید بر جایگاه‌سوژگی تراجنسیتی‌ها

مدل استنمارک تعامل علم و دین را پویا، چندوجهی و تحول‌پذیر می‌داند در موضوع تراجنسیتی‌ها، از تقابل و جدایی فراتر می‌رود و به گفت‌وگویی سازنده می‌رسد. این رابطه بر سه محور اصلی (بستر مشترک، اشتراکات، تفاوت‌ها) (زرگر، ۱۴۰۱) و سه محور فرعی (دوسویگی، وابستگی به بستر، تحول‌پذیری) استوار است.

بستر مشترک (Common Ground): علم (روان‌پزشکی و جامعه‌شناسی) و دین (مسیحیت و فقه شیعی) با پرسش مشترکی درباره هویت و جایگاه اجتماعی تراجنسیتی‌ها روبه‌رو هستند. این پرسش، فضایی برای تعامل ایجاد می‌کند. هر دو به کاهش رنج این افراد و حل ناهماهنگی میان جسم و هویتشان می‌اندیشند، هرچند از زوایای متفاوت. این همگرایی، زمینه همکاری را فراهم می‌سازد.

نقاط اشتراک (Bidirectionality): تعامل نیازمند اشتراک در اهداف یا روش‌هاست. علم و دین هر دو هویت و جایگاه‌سوژگی تراجنسیتی‌ها را بررسی کرده و کاهش رنجشان را هدف قرار داده‌اند. فقه شیعی از پزشکی بهره می‌گیرد و علم به تجربه‌های انسانی توجه دارد. بدون این اشتراکات (مثلاً اگر علم فقط زیستی و دین فقط متافیزیکی بود)، تعاملی شکل نمی‌گرفت. اما دغدغه مشترک و استفاده از شواهد، درک بهتر و راه‌حل‌های جامع‌تر را ممکن می‌کند.

تفاوت‌ها (Differences): تفاوت‌ها نه مانع، بلکه محرک تعامل‌اند. علم بر داده‌های تجربی و تشخیص پزشکی تکیه دارد، اما دین به متون مقدس و عقل دینی وابسته است. نتایج نیز فرق دارند: جوامع علمی به حمایت از تراجنسیتی‌ها گرایش دارند، اما در دین، کاتولیک و ارتدکس تغییر جنسیت را رد می‌کنند و فقهای شیعه مانند آیت‌الله‌خامنه‌ای آن را می‌پذیرند. این تفاوت‌ها، گفت‌وگو را پویا می‌کند.

دوسویگی (Reciprocity): علم با ارائه شواهد و دیدگاه‌های جدید، دین را به بازنگری یا تطبیق مواضعش وامی‌دارد. در مقابل دین نیز با طرح پرسش‌های اخلاقی یا معنوی، جهت‌گیری علم را تحت تأثیر قرار می‌دهد یا آن را به چالش می‌کشد. این دوسویگی سبب می‌گردد تا از سلطه نظرات یک نهاد در جامعه جلوگیری شود.

وابستگی به بستر (Context Dependency): تعامل علم و دین در ایران، با فقه پویای شیعی و بافت مذهبی، با جوامع سکولار غربی متفاوت است. فتوای آیت‌الله‌خامنه‌ی پس از دیدار با

تراجنسیتی‌ها در تقاطع علم و دین: ... (مسعود صبوری شرق و محمدجواد اسماعیلی) ۱۶۱

ملک‌آرا، نشان‌دهنده تأثیر شرایط اجتماعی بر دین است. این در حالی است که در کشوری مانند آمریکا، جامعه سکولار و دولت‌های دموکرات در راستای بهبود وضعیت تراجنسیتی‌ها، حقوق انسانی، پزشکی و بهداشتی این گروه را فراهم می‌کنند و دولت‌های جمهوری‌خواه (به‌خصوص دولت دونالد ترامپ) و جامعه کاتولیک، تلاش دارند تا از سیاست‌های کلیسای کاتولیک پیروی کرده و با این گروه مقابله کرده و حقوق آنان را انکار کنند.

تحول‌پذیری (Adaptability): علم در مواجهه با داده‌های جدید و نیازهای بروز جامعه، دیدگاهش را تغییر می‌دهد؛ علوم روان‌پزشکی و جامعه‌شناسی درک خود از تراجنسیتی‌ها را به‌روزرسانی کرده‌اند. دین نیز با تحولات اجتماعی و ورودی‌های علمی، تفاسیر و احکامش را بازنگری می‌کند. این انعطاف، تعامل را زنده نگه می‌دارد.

به این ترتیب، مدل استنمارک نشان می‌دهد که علم و دین، با وجود تفاوت‌ها، می‌توانند در بستری مشترک و با اهداف و روش‌های همسو، به درک بهتری از تراجنسیتی‌ها برسند و راه‌حل‌هایی انسانی‌تر ارائه دهند.

۷. بحث و نتیجه‌گیری

این مقاله با تحلیل جایگاه‌سوژگی تراجنسیتی‌ها در گفتمان‌های علم مدرن (روان‌پزشکی و جامعه‌شناسی)، مسیحیت و فقه شیعی، تحولات درونی و تعاملات میان‌آنها را بررسی می‌کند. یافته‌ها مبتنی بر مدل چندبعدی استنمارک، حاکی از پویایی و پیچیدگی مناسبات علم و دین است. در موضوع طرد هویت‌های خارج از دوگانه جنسیتی، تعارضی میان فقه شیعی/مسیحیت کاتولیک-ارتدکس (مبتنی بر جنسیت بیولوژیک) با معیارهای DSM-V و جامعه‌شناسی متأخر مشاهده می‌شود. با این حال، همسویی‌هایی میان فقه شیعه و روان‌پزشکی متقدم (DSM-III) وجود دارد. مواضع کلیسای کاتولیک و ارتدکس، برخلاف فقه شیعه، حتی با DSM-III ناسازگار بوده و تغییر جنسیت را حرام می‌دانند. الگوهای رابطه شامل: تعامل (همکاری فقه شیعی و علم، مانند فتاوی‌ای آیت‌الله خمینی و خامنه‌ای)، استقلال (نادیده گرفتن شواهد علمی توسط کلیسا)، تقابل (تضاد فقه شیعه با DSM-V)، و تحول (تغییر گفتمان‌ها تحت تأثیر شرایط اجتماعی) است.

این روابط چندبعدی، تنوع مواجهه جوامع با تراجنسیتی‌ها را تبیین می‌کند: جوامع تحت تأثیر علم مدرن یا تفاسیر دینی پیشرو، رویکردی همدلانه‌تر اتخاذ می‌کنند، درحالی که

جوامع متأثر از گفتمان‌های سستی مسیحی یا فقهی، محافظه‌کارانه‌تر عمل می‌نمایند. جایگاه‌سوژگی تراجنسیتی‌ها بازتابی از این پویایی پیچیده است.

مدل استنمارک می‌تواند با کاهش تعارضات گفتمان علم و دین، راه‌حل‌های انسانی‌تر برای بهبود زندگی تراجنسیتی‌ها ارائه دهد. در جوامع محافظه‌کار تراجنسیتی‌ها با انزوا، تبعیض حقوقی و محدودیت دسترسی به خدمات پزشکی مواجه‌اند، هرچند فتوای آیت‌الله خمینی تغییر جنسیت را مجاز دانسته، اما نبود سیاست‌های جامع مانند اصلاح مدارک یا روان‌درمانی تخصصی، طرد این افراد را تشدید کرده است. در جوامع غربی، کلیساهای پروتستان لیبرال پذیرش اجتماعی را تقویت کرده‌اند اما مقاومت کلیساهای کاتولیک و ارتدکس همچنان حقوق این گروه را تهدید می‌کند. آیا نهادهای دینی، به‌ویژه فقه شیعی می‌توانند مبتنی بر اجتهاد پویا هویت‌های غیرباینری را به‌عنوان بخشی از خلقت الهی به رسمیت بشناسند؟ گفت‌وگوهای بین‌رشته‌ای میان فقه‌ها، روان‌پزشکان و جامعه‌شناسان، همراه با سیاست‌گذاری پزشکی برای دسترسی عادلانه به درمان و اصلاح قوانین حقوقی، می‌تواند انگ‌زدایی و حمایت از این افراد را تقویت کند. برای تحقق این هدف، باید از چارچوب‌های ذات‌گرایانه فراتر رفت و به تنوع فرهنگی-اجتماعی توجه کرد. مقاله‌های آینده می‌توانند با تمرکز بر مطالعات میدانی و بین‌رشته‌ای، نقش گفتمان‌های اسلام سنی، یهودیت و الهیات‌رهایی‌بخش در بهبود وضعیت تراجنسیتی‌ها را بررسی کنند.

پی‌نوشت‌ها

۱. تراجنسی‌ها بخشی از گروه تراجنسیتی‌ها هستند که از عدم تطابق جنسیت بیولوژیکی خود با هویت جنسیتی‌شان رنج می‌برند و تمایل دارند با عمل تغییر جنسیت، جنسیت بیولوژیکی خود را با هویت جنسیتی‌شان هماهنگ و منطبق سازند. «برای برخی از افراد درگیر، تغییر اندام [عمل تغییر جنسیت] اهمیت دارد و برخی دیگر اگر بتوانند در یک نقش جنسیتی انتخاب شده آزادانه زندگی کنند، رنج آنها کاهش می‌یابد.

۲. در اینجا واژه «منحرف» دارای بار منفی اخلاقی نیست. «منحرف» در اینجا بدین مضمون بیان می‌شود که فرد تراجنسیتی دارای انحراف رفتاری و پوششی نسبت به عرف و هنجار دودویی جنسیتی است. هر چند که ممکن است در رسانه‌های جوامع مختلف و یا دیگر علوم با نگاهی آسیب‌شناسانه به مسائل اجتماعی تراجنسیتی‌ها پرداخته باشند و در آن مقاله‌ها کلمه «منحرف» دارای بار منفی معضل اجتماعی باشد.

۳. کلیساهایی مانند Episcopal و Liberal Lutheran, United Churches

تراجنسیتی‌ها در تقاطع علم و دین: ... (مسعود صبوری شرق و محمدجواد اسماعیلی) ۱۶۳

۴. فرقه‌های پروتستان دیدگاه‌های گسترده‌تری در مورد تایید و پذیرش کامل تراجنسیتی‌ها دارند و از گروه افراد LGBTIQA+ و جنبش‌هایی مانند تعیین اولین وزیر همجنس‌گرا در سال ۱۹۷۲ حمایت می‌کنند (دارمانسجاء، کالرا و همکاران، ۲۰۱۹).

۵. کلیسای ELCA نخستین اسقف آشکارا تراجنسیتی را در تاریخ خود منصوب کرده است که نشان‌دهنده تلاش این کلیسا برای ایجاد فضایی برابر و پذیرنده است (متینگلی، ۲۰۲۱).

۶. قبل از فتوای آیت‌الله خمینی موارد دیگری از اعلام نظرهای علمای مسلمان در جهان اسلام – برای مثال در مصر – وجود دارد، اما به شکل فتوایی که راه‌گشای مشکلات تراجنسیتی‌ها باشد، نبوده است.

کتاب‌نامه

- بر، ویوین. ۱۳۹۴. برساخت‌گرایی اجتماعی. ترجمه‌ی اشکان صالحی. تهران: نشر نی.
- برهانی، محسن، و محسن بخشی. ۱۴۰۰. «وضعیت فقهی و حقوقی پدیده ترانس سکسوالیسم». فقه و حقوق نوین ۵ (۱۷): ۸۹-۱۱۲.
- حمادی، إلهام مکی. ۲۰۲۳. «العنف الجنسی والعنف القائم علی أساس النوع الاجتماعي ضد النساء والفتیات فی العراق». مجلة آداب ذی قار ۱۵ (۲): ۳۳-۵۲.
- خامنه‌ای، سیدعلی. بی‌تا. «س ۱۲۷۹: آیا عمل جراحی تغییر جنسیت جایز است؟». پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر مقام معظم رهبری. دسترسی ۱۵ ژوئن ۲۰۲۴. <https://www.leader.ir/fa/book/2/1?sn=4554>.
- زرگر، زهرا. ۱۴۰۱. «نسل سوم نظریه‌های علم و دین: افق‌هایی نو برای رویکرد تعاملی». پژوهشنامه فلسفه دین (نامه حکمت) ۲۰ (۲): ۱۵۳-۱۷۶.
- سلطانی، عین‌اله. ۱۳۹۰. «احکام خثی و افراد تغییر جنسیت‌یافته از نظر فقهای شیعه و سنی». فقه و مبانی حقوق اسلامی ۷ (۲): ۷۷-۱۰۰.
- اجتهادنت. ۱۴۰۱. «بررسی فقهی تغییر جنسیت + نظرات مراجع تقلید». ۲۸ تیر ۱۴۰۱. دسترسی ۱۵ ژوئن ۲۰۲۴. <https://ijtihadnet.ir/2024>. فتاوی-مراجع-تقلید-درباره-تغییر-جنسیت.
- ضمیران، محمد. ۱۳۸۵. «اندیشه‌های فلسفی در پایان هزاره دوم»، تهران: نشر هرمس.
- کرمی، علی، و وحیده بابالو. ۱۳۹۵، "بررسی تغییر جنسیت در ایران" (مقاله ارائه‌شده در کنفرانس بین‌المللی پژوهش در علوم و تکنولوژی، ۱۳۹۵).
- کریمی‌نیا، محمدمهدی، بی‌تا. "فقهای اهل سنت، تغییر جنسیت در ترنس‌ها را حرام می‌دانند" خبرگزاری فقه معاصر. دسترسی در ۲۹ ژوئیه ۲۰۲۵. <https://riicj.com/news/3484/>.
- گیدنز، آنتونی. ۱۳۷۴. جامعه‌شناسی. ترجمه‌ی منوچهر صبوری. تهران: نشر نی.
- ورگنسن، ماریانه، و لوئیز فیلیپس. ۱۳۸۹. نظریه و روش در تحلیل گفتمان. ترجمه‌ی هادی جلیلی. تهران: نشر نی.

- Almazan, Anthony N., and Alex S. Keuroghlian. 2021. "Association Between Gender-Affirming Surgeries and Mental Health Outcomes." *JAMA Surgery* 156 (7): 611–618.
- Apostolacus, Katherine. 2018. "The Bible and the Transgender Christian: Mapping Transgender Hermeneutics in the 21st Century." *Journal of the Bible and Its Reception* 5 (1): 1–29.
- Benson, Kristen, Eli Westerfield, and Brad van Eeden-Moorefield. 2018. "Transgender People's Reflections on Identity, Faith, and Christian Faith Communities in the US." *Sexual and Relationship Therapy* 33 (4): 395–420.
- Best, Megan, and Patricia Weerakoon. 2021. "The Experience of Gender Incongruity in the Christian Church: A Qualitative Study." *Journal of Religion and Health* 60 (6): 4029–4044.
- Billings, Dwight B., and Thomas Urban. 1982. "The Socio-Medical Construction of Transsexualism: An Interpretation and Critique." *Social Problems* 29 (3): 266–282.
- Cragun, Ryan, and J. Edward Sumerau. 2017. "No One Expects a Transgender Jew: Religious, Sexual and Gendered Intersections." *Secularism and Nonreligion* 6: 1–12.
- Crasnow, S. J. 2021. "'Becoming' Bodies: Affect Theory, Transgender Jews, and the Rejection of the Coherent Subject." *CrossCurrents* 71 (1): 49–62.
- Currah, Paisley, and Lisa Jean Moore. 2009. "'We Won't Know Who You Are': Contesting Sex Designations in New York City Birth Certificates." *Hypatia* 24 (3): 113–135.
- Darmansjah, Debby, Gurvinder Kalra, and Antonio Ventriglio. 2019. "Religion, Psychiatry, and Alternate Sexuality." *East Asian Archives of Psychiatry* 29 (1): 26–29.
- Dhejne, Cecilia, Paul Lichtenstein, Marcus Boman, Anna L. V. Johansson, Niklas Långström, and Mikael Landén. 2011. "Long-Term Follow-Up of Transsexual Persons Undergoing Sex Reassignment Surgery: Cohort Study in Sweden." *PLOS ONE* 6 (2): e16885.
- Doyle, David Matthew. 2022. "Transgender Identity: Development, Management and Affirmation." *Current Opinion in Psychology* 48: 101467.
- Drescher, Jack, Peggy Cohen-Kettenis, and Sam Winter. 2012. "Minding the Body: Situating Gender Identity Diagnoses in the ICD-11." *International Review of Psychiatry* 24 (6): 568–577.
- Furton, Edward J. 2017. "A Critique of 'Gender Dysphoria' in DSM-5." *Ethics & Medics* 42 (7): 1–4.
- Garfinkel, Harold. 1967. *Studies in Ethnomethodology*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- General Conference of Seventh-day Adventists. 2017. "Statement on Transgenderism." April 12, 2017. Accessed June 15, 2024. <https://www.adventist.org/transgenderism/>.
- Goldenberg, Tamar, Sari L. Reisner, Gary W. Harper, Kristie Gamarel, and Rob Stephenson. 2020. "State-Level Transgender-Specific Policies and Use of Medical Gender Affirmation Services." *The Milbank Quarterly* 98 (3): 802–846.
- Lev, Arlene Istar. 2013. *Transgender Emergence: Therapeutic Guidelines for Working with Gender-Variant People and Their Families*. New York: Routledge.
- Levy, Denise L., and Autumn Edmiston. 2014. "Sexual Identity, Gender Identity, and a Christian Upbringing." *Affilia* 29 (1): 66–77.

- Levy, Denise L., and Jessica R. Lo. 2013. "Transgender, Transsexual, and Gender Queer Individuals with a Christian Upbringing." *Journal of Religion & Spirituality in Social Work* 32 (1): 60–83.
- Masumori, Naoya. 2012. "Status of Sex Reassignment Surgery for Gender Identity Disorder in Japan." *International Journal of Urology* 19 (5): 402–414.
- Mattingly, Terry. "New podcast: Yes, election of first trans/queer/gender fluid ELCA bishop was a big story". (May 14, 2021). <https://www.getreligion.org/getreligion/2021/5/14/yes-election-of-first-trans/queer/gender-fluid-elca-bishop-was-a-big-story>.
- Narang, Puneet, Simrat Kaur Sarai, Stephanie Aldrin, and Steven Lippmann. 2018. "Suicide Among Transgender and Gender-Nonconforming People." *The Primary Care Companion for CNS Disorders* 20 (3): 17m02273.
- Nash, Ted. n.d. "The Church's Position on Transgenderism." *Catholic Answers*. Accessed June 15, 2024. <https://www.catholic.com/qa/the-churchs-position-on-transgenderism-0>.
- Olson, Johanna, Catherine Forbes, and Marvin Belzer. 2011. "Management of the Transgender Adolescent." *Archives of Pediatrics & Adolescent Medicine* 165 (2): 171–176.
- Pallotta-Chiarolli, Maria. 2018. "'Safe Spaces, Inclusive Services': Support Service Access by LGBTIQ+ Muslims." *Journal of Intercultural Studies* 39 (6): 694–708.
- Robles, Rebeca, Ana Fresán, Hamid Vega-Ramírez, Jeremy Cruz-Islas, Victor Rodríguez-Pérez, Tecelli Domínguez-Martínez, and Geoffrey M. Reed. 2016. "Removing Transgender Identity from Mental Disorders: A Mexican Field Study for ICD-11." *The Lancet Psychiatry* 3 (9): 850–859.
- Saeidzadeh, Zara. 2016. "Transsexuality in Contemporary Iran: Legal and Social Misrecognition." *Feminist Legal Studies* 24 (3): 249–272.
- Schilt, Kristen, and Danya Lagos. 2017. "The Development of Transgender Studies in Sociology." *Annual Review of Sociology* 43: 425–443.
- Shafner, Rabbi Hyim. 2019. "Orthodox Judaism and Its Transgender Members." In *Homosexuality, Transsexuality, Psychoanalysis and Traditional Judaism*, edited by Alan Slomowitz and Alison Feit, 300–309. New York: Routledge.
- Stacey, Judith, and Barrie Thorne. 1985. "The Missing Feminist Revolution in Sociology." *Social Problems* 32 (4): 301–316.
- Stenmark, Mikael. 2004. *How to Relate Science and Religion: A Multidimensional Model*. Grand Rapids, MI: Eerdmans.
- T'Sjoen, Guy, Eva Van Caenegem, and Katrien Wierckx. 2013. "Transgenderism and Reproduction." *Current Opinion in Endocrinology, Diabetes and Obesity* 20 (6): 575–579.
- Turner, Charles. 2024. "Social Theory and Transgender: Beyond Polarization." *Society* 61 (3): 309–321.
- Vidal-Ortiz, Salvador. 2008. "Transgender and Transsexual Studies: Sociology's Influence and Future Steps." *Sociology Compass* 2 (2): 433–450.
- West, Candace, and Don H. Zimmerman. 1987. "Doing Gender." *Gender & Society* 1 (2): 125–151.

- Widyantoro, Hary. 2019. "Global Islamic Liberation Theology in the Local Context of Transgendered Indonesian Muslims." *Al-Tahrir: Jurnal Pemikiran Islam* 19 (1).
- Williams, Amanda. 2024. "The Most Liberal Christian Denominations." Christian Website. March 11, 2024. Accessed June 15, 2024. <https://www.christianwebsite.com/most-liberal-christian-denominations/>.